Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja

SD 18

BILTEN

15, 2023

TU MALU

BESEDISHE TREH JESIKOV.

Das iſt:

das kleine

Wörterbuch

in

dreyen Sprachen.

QUOD EST:

PARVUM

DICTIONARIUM TRILINGUE,

QUOD CONSCRIPSIT

R. P. Marcus a S. Antonio Paduano Auguſtinianus Discalceatus inter Academicos Operoſos Labacenſes dictus: Novus.

Narodni muzej v Ljubljani

Permiſſu C. R. Commiſſionis Reviſionis librorum.

Laibach, gedruckt und zu haben bey Johann Friedrich Eger.

Eberg

Bilten, št. 15, 2023

Izdajatelj:
Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja

Naslov:
ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

Urednik:
Miha Preinfalk, Ljubljana

Redakcija te številke je bila zaključena:
31. decembra 2023

Naklada:
40 izvodov

ISSN 1855-8445

Na naslovnici:
Detajl naslovnice Pohlinovega slovarja *Tu malu besedishe treh jesikov* iz leta 1781 (hrani Narodni muzej Slovenije).

Uvodna beseda

Leto 2023 je bilo na marsikaterem področju leto ekstremov, žal ne v pozitivnem smislu. Če sem lani na tem mestu zapisal, da naj novo leto »zaznamujejo zlasti prizadevanja za mir, ki je in mora ostati ena najdragocenejših vrednost človeštva«, je razvoj dogodkov tekel ravno v nasprotno smer: po ugotovitvah raziskovalcev vse od konca druge svetovne vojne na svetu še ni bilo hkrati toliko oboroženih spopadov, kot jih je bilo v letu 2023.

Drugo področje ekstremov je bilo vreme. Statistika je razkrila, da je bilo leto 2023 najtoplejše leto v zgodovini meritev in je hkrati prineslo tudi rekordno število z vremenom pogojenih nesreč. Tudi Sloveniji ni bilo prizaneseno. Nič presenetljivega torej, da je beseda leta 2023 postala – ujma.

Leto 2023 pa je zaznamoval tudi izbruh umetne inteligence, ki ji napovedujejo, da bo spremenila naš ustaljeni način življenja. Ali bodo te spremembe pozitivne ali negativne, bo povedal čas. Vsekakor pa si je treba prizadevati, da bo umetna inteligenca v službi človeštva in ne obratno.

V našem vedno hitreje spreminjajočem se svetu je vsaj Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja delovalo po ustaljenih tirih in na ta način predstavljajo dobrodošlo kontinuiteto. Kot je bilo načrtovano, smo izvedli štiri predavanja. V februarju nam je Marko Snoj predstavil slovar Pohlinovega jezika in nam pokazal njegovo zasnovo in uporabo. Pokazalo se je, da je marsikatera beseda v slovenskem jeziku, ki jo uporabljamo danes, plod Pohlinove jezikovne ustvarjalnosti. V maju je Marko Štuhec predaval o na pol znanstvenem na pol poetičnem opisu Dolenjske 18. stoletja izpod peresa Franca Antona pl. Breckerfelda. V jesenskem delu je najprej oktobra Matevž Košir obudil preganjanje čarovništva in prizadevanja za odpravo tega »zločina« v 18. stoletju, tik pred novim letom pa nas je Marija Klobčar popeljala po odmevih družbenih sprememb 18. stoletja v slovenski ljudski pesmi.

Eden od vrhuncev društvenega delovanja v letu 2023 je bila zagotovo septembrska ekskurzija v Slovenske gorice in Prlekijo. Ogledali smo s številne tamkajšnje baročne bisere, ki jih je razložila in komentirala vrsta strokovnjakov za baročno umetnost. Zanimivo je, da je bilo med udeleženci ekskurzije celo več nečlanov kot članov društva, kar priča o tem, da je društvena dejavnost zanimiva tudi za širše občinstvo.

V tokratnem *Biltenu* uvajamo rubriko Knjižne novosti. V njej bomo predstavljali izide novih publikacij, ki odstirajo tančice z zgodovine 18. stoletja. Tokrat sta predstavljeni dve knjigi, prva o ljudskem štetju na (današnjem) Koroškem leta 1754 in druga o vizitacijah goriškega nadškof Karla Mihaela Attemsa.

Letošnjo dejavnost društva in s tem tudi *Biltena* tokrat zaključujemo s pregledom literarnozgodovinske bibliografije za zadnje desetletje (2013–2023), ki ga je pripravila Nina Ditmajer.

Kaj torej lahko rečemo za konec? Če smo začeli pesimistično, vsaj končajmo optimistično. Že stari Rimljani so rekli: Dokler diham, upam. In z mislijo na lepšo prihodnosti tudi sami zakorakajmo v novo leto 2024.

Miha Preinfalk
urednik Biltena

VSEBINA

Povzetki predavanj 2023

Marko Snoj: *Beseda o Slovarju Pohlinovega jezika*

Marko Štuhec: *»... z eno besedo, najočarljivejši pogled«: narava in pokrajina v Breckerfeldovi Topografiji Dolenjske*

Matevž Košir: *18. stoletje in čarovniški procesi na Slovenskem*

Marija Klobčar: *»Nove šege, novi nauki, novi grehi«: odmevi razsvetljenskih reform v slovenskih ljudskih pesmih*

Strokovna ekskurzija v Slovenske gorice in Prlekijo (Metoda Kemperl)

Knjižne novosti
Lovro in Breda Šturm (ur.): *Koroške družine v 18. stoletju* (Boris Golec)

Jure Volčjak: *Vizitacijski zapisniki kranjskih arhidiakonatov goriške nadškofije 1761–1771* (Boris Golec)

Bibliografija o 18. stoletju na Slovenskem (2013–2023). Literarna zgodovina (Nina Ditmajer)

POVZETKI PREDAVANJ 2023

59. predavanje – 23. 2. 2023

Marko Snoj*

Beseda o Slovarju Pohlinovega jezika

Slovar Pohlinovega jezika ima podnaslov *Na osnovi njegovih jezikoslovnih del*. Prinaša torej slovarsko obdelane besede in večbesedne zveze, ki jih Pohlin navaja ali uporablja v obeh svojih natisnjenih slovarjih, tj. *Tu malu besedishe treh jefikov* iz leta 1781, ki je prvi slovenski slovar s slovenščino na prvem mestu, in *Glossarium Slavicum* iz leta 1792, ki je prvi etimološki slovar kakega slovanskega jezika sploh, resda predznanstveni, pa vendar. Poleg popolnih izpisov iz teh dveh slovarjev delo vključuje še komplementarni izpis prve izdaje Pohlinove slovnice *Kraynska grammatika* iz leta 1768 in štirih izdaj učbenika *Abecedika* iz let 1765, 1789, 1794 in 1798, ki jih je za natis pripravil Pohlin. Gradivo iz nadaljnjih izdaj, ki jih je po Pohlinovi smrti pripravljal Valentin Vodnik, v slovarju ni upoštevano, kakor ni upoštevano tudi gradivo iz preostalih Pohlinovih zares številnih del.

Slovar je začel nastajati poleti 2014, sprva kot neambiciozno prizadevanje, pretočiti zanimivo besedno in besednozvezno gradivo v strukturirano podatkovno zbirko. Nato je bilo treba gradivo obdelati, se pravi zapisati osnovne in prve stranske oblike vseh besed v današnjem črkopisu, združiti večkrat navedene besede pod enotno iztočnice, razdvojiti enakopisnice, prepoznati večbesedne leksikalne enote, ugotoviti osnovne slovnične lastnosti in, kar se zdi v vsakem slovarju najpomembneje, ugotoviti pomene posameznih besed in

* akademik, ZRC SAZU, Inštitut za Slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, marko.snoj@zrc-sazu.si, ORCID: 0000-0002-8641-6669

stalnih besednih zvez. Ob tem se je pojavilo nekaj skušnjav, ki se jim nisem mogel upreti. Ena teh je navajanje naglasnih in izbranih izgovornih značilnosti, ki so v mnogih primerih neposredno ali posredno razvidne že iz Pohlinovih zapisov. Druga je ocena pravilnosti Pohlinove etimološke razlage in tretja ponatančenje slovničnih lastnosti. Zdelo se mi je škoda, da bi npr. pri besedi *kobílica* zapisal le, da je ženskega spola. Zakaj ne bi pri njenem drugem pomenu »samica konja« zapisal tudi, da je manjšalnica in da je feminativ. Enote slovarske baze sem zato opremil z dodatnimi slovničnimi podatki.

V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je bila besedo *slovar* prvič obdelana leta 1985. Takrat napisana pomenska razlaga *knjiga, v kateri so besede razvrščene po abecedi in pojasnjene* še vedno kar drži, ni pa terminološka, ni definicija, ki bi jasno razmejila vse, kar je lahko slovar, od tistega, kar ni slovar. Naše predstave, kako uporabljati slovarje, se skladajo z navedeno pomensko razlago: besedo iščemo v slovarju na njenem abecednem mestu. Taki rabi je namenjen osrednji del Slovarja Pohlinovega jezika, skupaj 865 strani, ki se nahaja med Uvodom in dodatki. Tu najdemo 13.547 slovarskih sestavkov, v katerih je opisanih 11.774 besed in 455 večbesednih enot iz navedenih Pohlinovih jezikoslovnih del. Če nas npr. zanimajo slovnične, pomenske, pravopisne in še kake lastnosti besede *poročník*, prelistamo slovar do tega sestavka in si preberemo vsebino. V soseščini najdemo njen feminativ *poročníca*, ki je pomenil »ženska, ki ukazuje podrejenim«. Kaj pa, če nas zanimajo vsi Pohlinovi feminativi? Ali pa vse večalnice? V prvem dodatku, ki se začne na strani 895, so pod zaporedjem SAMOSTALNIK > FEMINATIVI IN POIMENOVANJA ŽENSKIH OSEB TER ŽIVALSKIH SAMIC zbrana vsa tovrstna poimenovanja. Prvi dodatek tako omogoča, da besed ne iščemo samo po abecednem redu, temveč tudi po njihovih slovničnih lastnostih. Samostalnike npr. lahko iščemo glede na to, ali so abstrakta, feminativi, manjšalnice, maskulinativi, kolektivi ali večalnice. Tu so seveda na voljo le seznami, ki

kažejo na posamezne besede v glavnem delu slovarja. A vseh feminativov je v slovarju 273, torek je iskanje poimenovanja za konjevo samico na ta način še vedno nerodno. Zato sem se lotil še tretjega vhoda v Pohlinovo besedje, tokrat s pomenske strani. Na strani 909 se začne drugi slovarski dodatek z naslovom *Pojmovni sistem*, ki obsega le samostalnike in glagole, sestoji pa iz abecedno razvrščenih verig pomenskih sestavin brez pomenskega primitiva. Pojem »kdor ukazuje podrejenim« je v tem seznamu opredeljen z verigo ŽIVO BITJE > ČLOVEK > OBLAST > POSVETEN > VRSTA, ki ga najdemo pod zaporedno številko 906. Seznam prinaša 72 samostalnikov ne glede na slovnični spol, mdr. torej tudi *poročník* in *poročníca*, katerih vsebine si lahko ogledamo v glavnem delu slovarja.

Posebnost Slovarja Pohlinovega jezika je torej v tem, da omogoča vpogled v Pohlinovo besedje s treh smeri: (1) po abecednem redu formalnih iztočnic, (2) po seznamih, ki omogočajo dostop iz slovnično-formalne smeri, in (3) po seznamih, ki omogočajo dostop iz pomensko-formalne smeri.

Vse našteto mnogo bolj elegantno zaživi v digitalni objavi na portalu Fran, kjer so klikljive vse tiste enote, ki so tudi slovarske iztočnice. Slovnične in pomenske sestavine tu sestavljamo v zavihku *Pojmovnik*, ki ga izberemo na vrhu posameznega sestavka. Ostale iztočnice iste pomenske kategorije pa so naštete že v osnovnem prikazu posamezne besede v razdelku *Pojmovna uvrstitev*.

Marko Pohlin v svojem času ni bil priljubljen, mlajše generacije slovenskih jezikoslovcev pa so ga že kar zaničevale. Njegovo delo, ki kot pri vsakem delavcu sestoji iz zrnja in plev, bi zato zlahka šlo v pozabo, če ga ne bi v svoj slovar vsaj deloma vključil Ožbalt Gutsman. Pohlin se je npr. trudil v slovenščini poimenovati kulturni pojem, ki so mu Nemci rekli *Schauplatz*, *Schaubühne*, latinci pa z grško izposojenko *theatrum*. V svoj slovar je za ta pojem vnesel pet sopomenk, ki jih je verjetno skoval sam: *gledališče*, *gledišče*, *razgledališče*, *razgledarna* in *skazališče*. Gutsman je iz Pohli-

na prepisal samo *gledališče* in *gledišče*, do danes se je ohranilo *gledališče*, medtem ko je bilo *gledišče* v 19. stoletju uporabljeno za poimenovanje drugega pojma, tistega, ki mu Nemci rečejo *Gesichtspunkt*. To je samo ena od mnogih Pohlinovih besed, ki so nas dosegle skozi Gutsmanovo sito. Če malo špekuliram: brez Pohlina bi gledališču morda rekli samo *teater*, kot je ta pojem poimenovan pri sedemdeset let starejšem Hipolitu Novomeškem, ali pa bi v 19. stoletju po hrvaškem zgledu naredili *kazalíšče*. Gutsman je bil v tem času posvetni duhovnik na Koroškem, po njegovih delih sodeč tudi prijeten človek, zato so Slovenci od njega rade volje sprejemali celo novosti, nezavedajoč se, da so v resnici Pohlinove. Če bi Gutsman v svoj slovar vnesel tudi druge imenitne Pohlinove besede, tudi one, ki jih je navedel samo v slovnici, bi imeli danes še malo bolj imeniten jezik, saj bi nadrejenemu zapovedniku verjetno rekli *poročník*, njegovi ženski ustreznici, ki ji zdaj rečemo *šefica*, pa bi verjetno rekli *poročníca*. Kavču bi rekli *leníšče*, sinovi hčeri *sínkinja*, cestnoprometnim predpisom kratko *voznija*, ladjedelnici pa *barčín*. Morda bi danes tako priljubljene indijske oreške poznali pod poimenovanjem, pod katerim jih je poznal Pohlin. Zanj so bili *epátke*. In hrvaške izposojenke *dobrodôšlica* ne bi potrebovali, saj bi imeli za to svojo besedo *dobrodošlíca*, ki nam jo je ponudil Pohlin. In imeli bi morda tudi pomensko tako specializiran glagol, kot je Pohlinov *bódati*, ki pomeni »skušati vdeti nit v šivanko«.

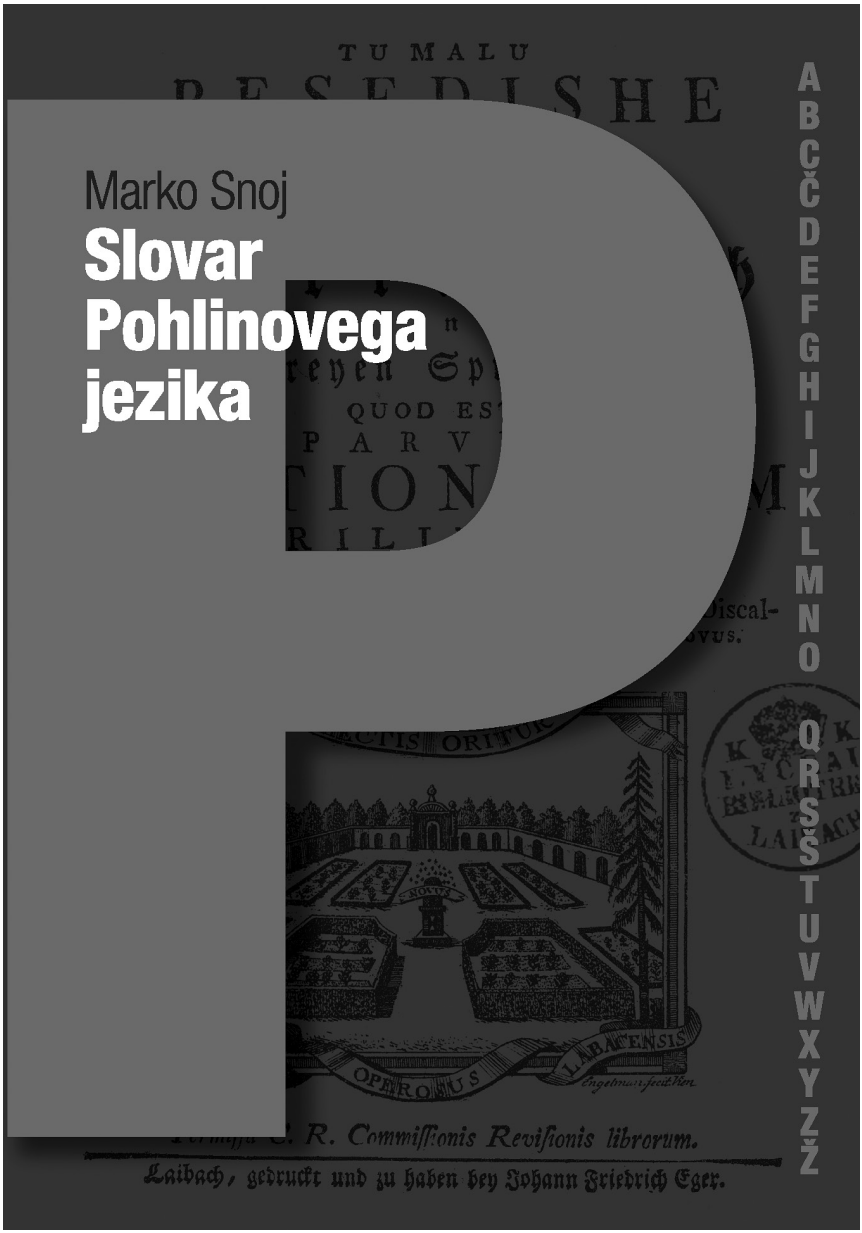

Marko Snoj

Slovar Pohlinovega jezika

60. predavanje – 24. 5. 2023

Marko Štuhec*

»… z eno besedo , najočarljivejši pogled.« Narava in pokrajina v Breckerfeldovi Topografiji Dolenjske

Franc Anton pl. Breckerfeld (1740–1806) je konec 18. in v začetku 19. stoletje sestavil rokopis Dolenjske z naslovom *Topographie des Unterkrains*.[1] V njem obravnava dolenjsko pokrajino in njene naravne ter kulturne sestavine. Besedilo je sestavljeno iz dveh delov. Prvi del je dobrih 30 strani dolg abecedno urejen seznam krajev, v katerem avtor tabelarično navede njihove bistvene značilnosti (str. 155–187), kot so ime in status kraja, ime lastnika zemljiškega gospostva, ime župnika, vrednost zemljiške posesti in nenavadni naravni pojavi. Drugi del pa je bolj natančen opis zemljiških gospostev in graščin (str. 207–248), ki jih avtor prav tako navaja po abecednem vrstnem redu. Abecedna urejenost sledi nemškemu poimenovanju krajev, vendar avtor navede tudi slovensko ime. Za slovenščino uporabi izraz deželni jezik, slovanski jezik, jezik kranjskih Slovanov ali slovanščina Kranjcev. Poleg Topografije sta v istem fasciklu še ločena opisa Hmeljnika (str. 378–396) in Kočevske (str. 397–404). Avtor dela ni dokončal.

Abecedna razvrstitev krajev pomeni mentalno preurejanje realnega geografskega prostora. Breckerfeld je empirična dejstva o pokrajini in njenih kulturnih in naravnih značilnostih, ki jih je našel, zbral in izbral na svojih resnično opravljenih poteh, preuredil v sistematičen, pregleden sklop informacij in interpretacij. Vendar pa pri tem ni odmislil geografskih danosti pokrajine, saj je v začetku

* doc. dr., UL, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Ljubljana, marko.stuhec@ff.uni-lj.si

[1] SI AS 730, Graščinski arhiv Dol, fasc. 123.

vsakega opisa konkretnih graščin ali krajev njihovo lokacijo opredelil s kakšno dominantno točko v sami pokrajini. Praviloma je za to uporabil oddaljenost od mestnih naselbin, oddaljenost od deželne ceste ali lego ob kakšnem morfološko značilnem dejstvu. Graščina Gracarjev turn se je v njegovem sistemu lociranja nahajala štiri milje od Novega mesta ob vznožju Gorjancev nedaleč od deželne ceste, ki je peljala od Novega mesta proti Kostanjevici.

Breckerfeld je terenski opazovalec, ki svoje vidno zaznavanje in usmerjeni pogled ubesedi in ubesedenega posreduje bralcu. Ta prenos od očesa do peresa je izpeljal s pomočjo izrazito literariziranega in slikovitega jezika. Njegov pogled je včasih pogled v gibanju, ki pokrajino odkriva postopoma in vedno bolj intenzivno, včasih je pogled panoramski in se z določene točke razteza širom po pokrajini. Breckerfeldov pogled je pogled raziskujočega očesa, ki ne bega, temveč je usmerjeno v iskanje določenih vsebin. Raziskujoči pogled je discipliniran in pokrajino presoja z ekonomsko-utilitarnega, estetskega in psihološkega izhodišča. Avtorjevo raziskujoče oko tako razkrije večkratno funkcionalnost dolenjske pokrajine in njeno trojno strukturo. To strukturo tvorijo naravne in kulturne prvine ter čas. Divja narava je včasih v sozvočju, včasih v nasprotju s kultivirano, preoblikovano naravo, avtorjeve zgodovinske reference pa naravnemu in kultiviranemu ter preoblikovanem prostoru dajejo časovno globino.

Med naravnimi prvinami Breckerfelda zanimajo vode, gozdovi, živali, rastline in naravne nenavadnosti. Potoke in reke obravnava v zvezi z njihovimi hidrološkimi značilnostmi, potekom in gospodarsko koristnostjo. Vodno bogastvo Dolenjske pa ne ponuja le gospodarskih koristi. Voda ima tudi psihološki učinek na človeka in sproža estetsko doživetje. Potok Radulja je del divjine, ki jo je mogoče s pogledom užiti iz gornje dvorane gradu Klevevž in je nasprotje romantičnega polja, ki se razteza na drugi strani. Potok, piše Breckerfeld, s slapom šumeč pada in se peni čez nakopičene strme skale, da se voda dviguje kot biserne kapljice. Pri tem se raz-

širja takšen zvok, da odzvanja celotna okolica. Prav ob potoku Radulji Breckerfeld poudari moč vode in narave nasploh, da človeka prestavi v drugačno psihično stanje. Pokrajina s svojo lepoto in potok, ko se vije po ravnini, s svojim žuborenjem zazibata opazovalca v mehkoben mir ter sprožata melanholično zamaknjenost in sladko zadovoljstvo.

Gozd in drevesa so naravna prvina, ki ima poleg gospodarske koristi zaradi lesa in raznovrstne divjadi za človeka izrazito močan psihološki pomen. Gozd je prostor, ki pomirja, razbistri misli ter omogoča počitek telesa in duha. Hkrati pa je tudi kraj hoje kot specifične rekreacije, zabave in užitka.

Breckerfeld podobno romantičnemu subjektu v dolenjski pokrajini išče in najde sprostitev, samoto in lepoto v odmiku od običajnega sveta in njegovih prisil. Njegovo raziskujoče oko se iz aktivnega opazovalca zunanjega sveta umakne pasivnemu sprejemanju vidnih in slušnih vtisov iz narave ter opazovanju lastnega notranjega sveta. Toda Breckerfeld ni romantik, zanj narava nima duše in ne nosi transcendentnih pomenov.

Kultivirani naravi posveča Breckerfeld še več pozornosti kot divji. Polja, vrtovi, vinogradi, sadovnjaki in travniki imajo v prvi vrsti utilitarno funkcijo, vendar v Breckerfeldovih očeh tudi estetska funkcija teh pokrajinskih sestavin ni nepomembna ali celo zanemarljiva. S Hmeljnika, na primer, se odpira pogled na venec gora, ki izginjajo v modri daljavi, kar ponuja »mit einem worte, den bezaubernsten prospekt.« Del pokrajine in njene kultivirane ter preoblikovane narave ter identitete so tudi stavbe, ceste, mostovi in tehnične naprave. Navdušeno opiše železarno v Dvoru pri Žužemberku in njeno proizvodnjo ter most čez Krko pri Čatežu.

Z opisi preoblikovanja in kultiviranja narave ter njene funkcionalizacije Breckerfeld v opis Dolenjske vključi tretjo komponento, človeka, njegovo delovanje in zgodovino. Ljudje ga zanimajo kot posamezniki in kot skupnosti. Na podlagi listin in pričevanj si prizadeva rekonstruirati, kdo so bili lastniki graščin in zemljiških

gospostev in kako so se menjavali. Raziskuje njihovo genealogijo in opiše zanimive dogodke, ki so povezani z njimi in njihovimi graščinami ter presoja uspešnost ali neuspešnost njihovega gospodarskega delovanja. Breckerfeld je opisal tudi tisti dve skupnosti, ki sta po vrsti svojih kolektivnih značilnosti odstopali od večine Dolenjcev. V maniri terenskega etnologa opiše življenje, gospodarstvo, jezik in navade žumberških Uskokov in Kočevarjev.

Franc Anton pl. Breckerfeld je v svojem rokopisu prikazal večplastnost in večpomenskost narave. Opozoril je na povezanost divje in kultivirane narave kot dveh soodvisnih in prepletajočih si pokrajinskih prvin ter z upoštevanjem človeškega delovanja, ki je bilo tako v preteklosti kot v njegovem času na dinamičnem presečišču obeh. S tem je opisu pokrajine dodal še časovno in antropološko razsežnost. Narava v njegovi percepciji in doživljanju ni le prostor racionalnega obvladovanja in koristi, temveč tudi prostor estetskega in čustvenega doživljanja. Kakor je razsvetljenski in racionalni izobraženec druge polovice 18. stoletja, ki ga zanima in navdušuje preoblikovanje, torej obvladovanje povsem desakralizirane narave, pa je s svojim poudarjanjem estetskih in občutenjskih vidikov narave in pokrajine povzel tisto drugo, pogosto spregledano plat 18. stoletja, ki mu kar prehitro nalepimo oznako racionalno. Breckerfeldovo raziskujoče oko je na njegovih poteh po Dolenjski spremljalo njegovo občutljivo srce.

61. predavanje – 5. 10. 2023

Matevž Košir*

18. stoletje in čarovniški procesi na Slovenskem

Uvod

Razsvetljenske ideje so v 18. stoletju postopno krepile skeptičnost do čarovniških procesov, ki so v tem obdobju v Evropi doživeli svoj zaton. Ta pa ni potekal povsem linearno niti povsod enako. Tudi na Slovenskem so bili čarovniški procesi v tem obdobju vedno redkejši in iz ohranjenih arhivskih virov jih poznamo le v prvi polovici 18. stoletja, čeprav ostajajo pravne osnove iste, kot so bile v 16. in 17. stoletju. Kritične glasove in nasprotovanja čarovniškim procesom v Evropi poznamo vse obdobje (npr.: Johannes Wier 1515–1588, Reginald Scot 1538–1599, Cornelius Loos 1546–1595, Friedrich Spee 1591–1635). Vpliv nasprotnikov in kritičnih glasov na vodenje sodobnih procesov pa je bil takrat zelo omejen. Da se to spreminja, je bilo ponekod opazno že v 17. stoletju, posebno pa od objave dela prvega kritika procesov v 18. stoletju Christiana Thomasiusa: *De crimine magie* (1701), v katerem je zanikal obstoj čarovništva. Njegovo delo je imelo velik vpliv v nemških deželah. Tovrstna skeptičnost se je širila posebno med izobraženci in elitami. Razsvetljenske ideje niso bile združljive s čarovniškimi procesi in z 18. stoletjem pride odprava čarovniških procesov na dnevni red političnega razsvetljenstva, ki ga v naših deželah sredi 18. stoletja pooseblja cesarica Marija Terezija. Na njenem dvoru pa je pomembno vlogo v boju proti praznoverju in čarovniškim procesom odigral Gerhard von Swieten.

* doc. dr., Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana, matevz.kosir@gov.si

Slovenske dežele

Leto 1700 samo po sebi v primeru čarovniških procesov v naših deželah še ne pomeni prelomnice. Medtem ko so procesi na Štajerskem dosegli vrh nekje sredi druge polovice 17. stoletja, pa je val čarovniških procesov na Kranjskem dosegel višek šele v devetdesetih letih 17. stoletja in se potegnil v začetek 18. stoletja tudi z znanim procesom leta 1701 pred sodiščem v Ribnici. Pravni temelj za vodenje čarovniških procesov v naših deželah je bil Kazenski red cesarja Karla V. (*Constitutio Criminalis Carolina*, 1532) in na njegovi podlagi sprejeti deželni kazenski redi. Za 18. stoletje pa so pomembni komentarji ipd. omenjenega kazenskega reda izpod peresa Johanna Christopha Frölicha von Frölichsburga iz let 1696, 1709 itd. Frölich je bil profesor prava v Innsbrucku in od leta 1706 visok državni uradnik. V čarovniške delikte ni dvomil, je pa opozarjal na pretirano uporabo mučenja v čarovniških procesih ter pozival sodne oblasti na zadržanost in previdnost pri mučenju.

Pri čarovniških procesih v naših deželah se kaže poseben pomen treh akterjev, ki so v različnih kombinacijah vpleteni v procese: 1. sodniki (ki vodijo procese), 2. lokalno prebivalstvo (z različnimi obtožbami ipd.) in 3. notranjeavstrijska vlada v Gradcu (vrhovna institucija pristojna za kazenski sodni aparat, nadzor in nastavljanje sodnikov v notranjeavstrijskih deželah).

Nekateri sodniki na Slovenskem so bili v začetku 18. stoletja še zavzeti za preganjanje osumljenih čarovništva. Kot take lahko omenimo Janeza Jurija Hočevarja, Petra Lukrecija Apostolena in Franca Henrika Weynachta, medtem ko so bili tisti, ki so jim sledili, do čarovništva že zadržani, kot npr. Franc Jožef pl. Abrahamsberg in Janez Anton pl. Puechental.

Med kmečkim prebivalstvom je bilo v 18. stoletju prepričanje v nevarnost čarovništva, posebno o povezavi med neurji, točo in čarovništvom še zelo živo in je vztrajalo celo potem, ko procesov že zdavnaj ni bilo več. Na splošno sodni spisi kažejo na veliko prisotnost praznoverja med prebivalstvom.

Na drugi strani je notranjeavstrijska vlada, ki je v 17. stoletju še zavzeto spodbujala vodenje čarovniških procesov, v 18. stoletju postajala bolj zadržana in je začela s poskusi omejevanja čarovniških procesov. Najprej je začela odločneje nastopati proti prekomerni samovolji sodnikov pri vodenju procesov. To se je pokazalo že na začetku 18. stoletja. Vlada je leta 1703 suspendirala in leta 1705 zaradi samovolje pri vodenju čarovniških procesov razrešila sodnika Janeza Jurija Hočevarja, sicer najbolj znanega »preganjalca čarovnic« na Kranjskem. Podobno je vlada intervenirala v čarovniških procesih na Borlu in v Halozah, kamor je novembra 1701 poslala dva komisarja. Ta sta ostro kritizirala številne postopke in celo indice v navedenih procesih. Sicer nista rešila obsojenih, vendar pa vlada sodniku Apostolenu leta 1702 v Halozah ni dovolila začeti novih čarovniških procesov proti drugim osumljenim. Na sploh so zaradi intervencij vlade procesi trajali dlje, se znašli v »mrtvem teku«, večali so se tudi sodni stroški. Zato so se zemljiški gospodje poskušali izogibati procesom, kar je v 18. stoletju postalo še očitneje. Leta 1711 je notranjeavstrijska vlada izdala pristojnim sodiščem navodilo, naj v primeru čarovniških procesov ravnajo bolj previdno. Vsaj od leta 1739 pa je notranjeavstrijska vlada od sodišč redno zahteva poročila o vodenju čarovniških procesov.

V letih 1711–12 je bilo pred sodiščema v Mariboru in na Hrastovcu zaradi čarovništva sežganih več oseb. V začetku 18. stoletja so procesi prizadeli mesto Krško, kjer je prišlo do spora med mestnim svetom in krvnim sodnikom, ki ga je pri vodenju procesov podpiral kranjski deželni vicedom. Krško je do leta 1714, ko naj bi bili sežgani zadnji osumljeni, zaradi procesov obubožalo. Leto 1714 je leto, za katero lahko z veliko verjetnostjo domnevamo, da je bila takrat kot osumljena čarovništva obsojena na smrt in sežgana zadnja oseba na Slovenskem, kar pa ne pomeni, da je bil to zadnji čarovniški proces. O spremembah odnosa do čarovništva še na sodiščih nam pričata milejša (denarna ipd.) kazen v primeru čarovniškega procesa pred sodiščem v Ortneku leta 1733 in utemeljitev sodbe s

strani krvnega sodnika: »To ni nikakor čarovništvo, pač pa preprost neuk kmečki mož ne premore razumevanja, kakšno odvisnost more imeti delujoči vzrok na zaželene stvari«. Podobno so se le z milejšimi kaznimi končali čarovniški procesi v Slovenskih Konjicah (1728), Slovenj Gradcu (1731) in na Ptuju (1740). Ni pa znan izid procesa pred sodiščem v Gornji Lendavi leta 1742. Zmanjševanje pripravljenosti za vodenje procesov s strani sodišč je krepilo konflikt s tistim delom podeželskega prebivalstva, ki je bil še vedno prepričan v realno nevarnost čarovništva. Fanatično vnemo, ki je prisotna pri nekaterih sodnikih (posebno v 17. stoletju), zasledimo namreč občasno tudi pri prebivalstvu, posebno po hudih neurjih. O tem priča eden zadnjih čarovniških procesov pri nas, ki se je začel leta 1745 v Metliki. Po neurju s točo je zemljiško gospostvo v Metliki zaprlo žensko, osumljeno čarovništva. Kmetje so proti njej zbrali 32 prič. Ker se je sojenje vleklo, so kmetje zahtevali, naj jim izročijo čarovnico, pri tem ubili upravnika zemljiškega gospostva in grajskega hlapca, krvni sodnik pa je pobegnil. Aprila 1746 je cesarica Marija Terezija ukazala vojski, naj v Metliki zaduši kmečki upor, ki je temeljil na ljudskem praznoverju. Izid procesa ni znan, z veliko verjetnostjo lahko domnevamo, da je bila obtožena oproščena.

Sicer primere linčanja osumljenih čarovništva srečamo skozi vse obdobje čarovniških procesov, prav tako v slovenskih deželah, skoraj izključno v povezavi z neurji. V istem času kot v Metliki je sodišče v Gornji Radgoni zaradi čarovništva sodilo dvema ženskama in enemu moškemu. Proti njim so leta 1744 pričali številni, vendar je sodišče osumljene oprostilo. Ko pa je neurje opustošilo Veržej z okolico, so se tamkajšnji prebivalci in tudi vojvodinja Eggenberg pritožili zaradi njihove izpustitve. Notranjeavstrijska vlada je podlegla njihovim pritiskom in soglašala, da je sodišče nadaljevalo proces. Po 108 dneh ječe je moški umrl v zaporu, vlada pa sodniku ni več dovolila nadaljevati s procesom in mu je julija 1746 ukazala, da je osumljene izpustil. Procesu je sledil spor med imetnikom

sodišča in zemljiškim gospostvom o tem, kdo naj poravna sodne stroške. To je bil zadnji dokumentiran proces v naših deželah. Podobne obtožbe bi na sodiščih stoletje prej za osumljene pomenile skoraj gotovo smrt na grmadi.

Zaključek

Sredi 18. stoletja habsburške dežele praktično ne poznajo več čarovniških procesov, z izjemo Ogrske, kjer se procesi zavlečejo v drugo polovico 18. stoletja. Na Predalrskem v 18. stoletju ni bilo več procesov, na Tirolskem je bila zadnja usmrtitev dokumentirana pred letom 1722. Za habsburške dedne dežele je cesarica Marija Terezija ob nastopu vladanja ukazala, da morajo sodišča pred sprejetjem obsodbe počakati na njeno odločitev. V slovenskih deželah je intervenirala le v Metliki leta 1746. Podoben ukaz je cesarica izdala za ostale dežele pod njeno krono leta 1756. Istega leta je oprostila zaradi čarovništva na smrt obsojenega moškega na Češkem, leta 1758 pa podobno prav tako na smrt obsojeno žensko v Križevcih na Hrvaškem.

Marija Terezija je leta 1766 izdala tudi patent za dedne dežele »O čarovništvu, prerokovanju in podobnem«, kjer v smislu razsvetljenstva nastopi proti neutemeljenim predsodkom in praznoverju. Patent je bil bistven prelom s prejšnjimi predpisi, saj je pomenil dokončno zamejitev čarovniških procesov. Državni interes je z boja proti nevarnosti čarovništva preusmeril na zatiranje praznoverja. Člani iz patenta so bili nato vključeni v terezijanski kazenski red (*Constitutio Criminalis Theresiana*, 1768). Dokončno je čarovništvo prenehalo biti kazenski delikt šele z reformami kazenskega prava cesarja Jožefa II. (1787, 1788). Prepričanja in medsebojne obtožbe, povezane z magijo, pa srečamo na sodiščih še dosti kasneje, tudi v slovenskih deželah, kar priča o trdovratnosti tovrstnih predstav. Zadnja ženska v Evropi je bila zaradi čarovništva obsojena in usmrčena v alpskem kantonu Glarus v Švici leta 1782.

Raziskave o čarovniških procesih kažejo na njihovo kompleksnost, med drugim pa na relacijo s poslabšanjem vremenskih razmer (t. i. »malo ledeno dobo«), katere jedro obsega obdobje med koncem 16. stoletja do zadnje tretjine 17. stoletja. Temu sledi stabilizacija klimatskih, posledično ekonomskih razmer, v obdobju, ko s širjenjem razsvetljenskih idej sovpade zaton procesov.

62. predavanje – 4. 12. 2023

Marija Klobčar*

»Nove šege, novi nauki, novi grehi«: odmevi razsvetljenskih reform v slovenskih ljudskih pesmih

Obravnava 18. stoletja s stališča pesemskega izročila odpira vprašanje kontinuitete in prelomnic, povezanih z reformami, ki so vplivale na vsakdanje življenje Slovencev in na pesemsko ustvarjalnost tega časa. Miselno ozadje pesemske ustvarjalnosti 18. stoletja in njegove prezentacije pa je mogoče opazovati tako skozi odmevnost sočasnih dogodkov kot s presojami, vpetimi v poznejše zbiranje pesemskega izročila.

Janko Pajk, urednik znanstveno-literarne revije *Zora*, je leta 1875 v prispevku »Narodno pesenstvo« zelo kritično označil ljudsko pesemsko ustvarjalnost s konca 18. stoletja: ugotavljal je, da je francoska revolucija z razrušitvijo obstoječega družbenega reda v tej ustvarjalnosti pomenila izjemno prelomnico. Novo pesnjenje naj bi bilo usmerjeno v opisovanje socialnih reform, novih navad, nove ideologije in nemoralnosti. Ta produkcija naj bi bila namenjena zabavi v krčmah, njeni nosilci pa naj bi bili godci.

Pajkova kritika ni prvi kritični prikaz pesemskih praks in njihovih nosilcev v 18. stoletju: leta 1729 je namreč ljudsko ustvarjalnost v uvodu k pesmarici *Catholiš Keršanskiga Vuka Peisme* zelo kritično prikazal gornjegrajski župnik Ahacij Stržinar. V spremnem besedilu k pesmarici, ki jo je pripravil za potrebe romarjev, je v potrebo po nadomeščanju teh pesmi med drugim utemeljeval s tem, da mladi ljudje pojejo »prazne posvetne historie al folš fabule«. Z nji-

* doc. dr., ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, Ljubljana, marija.klobcar@zrc-sazu.si, ORCID: 0009-0000-8883-6408

mi je označil zgodovinske in druge posvetne pripovedne pesmi, pri legendnih pesmih, ki jih je poimenoval »folš fabule«, pa je omenil tudi ustvarjalce neprimernih pesmi, godce.

Med Stržinarjevim zapisom in Pajkovo oceno, ki se nanaša na konec 18. stoletja, pa je prišlo do vrste družbenih sprememb, ki so odsevale tudi v pesemskem izročilu. Kritičnih odzivov, pogosto šaljivo obarvanih, niso omogočale le prelomnice, temveč je bila z njimi prežeta tudi življenjska vsakdanjost. Povezovali so se z ustvarjalnostjo, ki je spremljala ples štajeriš, torej ples, kjer so se inštrumentalni vložki izmenjevali s hudomušnimi ali kritično naravnanimi štirivrstičnicami. O njih priča tudi *Leški rokopis*, v katerem prepletanje verske in posvetne vsebine nakazuje povezovanje vloge organista in godca: prvo vlogo nakazujeta verska vsebina in delno znanje latinščine, drugo pa lahkoživo izražanje ljubezni do deklet in kritiziranje ženinega ravnanja.

Ta ustvarjalnost se je odzivala tudi na sočasne družbene spremembe oziroma na vladne uredbe, ki so zaznamovale 18. stoletje. Med najodmevnejšimi vladnimi ukrepi oziroma reformami je bila uvedba selektivne dosmrtne vojaške službe, ki je v pesemski ustvarjalnosti pustila pomembne sledi. Najbolj prepoznavne so pesmi, ki govorijo o uvajanju teh uredb, o »novih novicah«, in pesmi o skrivanju fantov, ki so se želeli umakniti pred dosmrtno vojaško službo. V posameznih pesmi je mogoče najti tudi podrobnosti, pomembne za vojaško zgodovino.

Bolj posredni kot neposredni vpliv na pesemsko ustvarjalnost je imela terezijanska šolska reforma. Poklic učitelja je zahteval pedagoško izobrazbo, hkrati pa je bil večinoma še povezan s službo organista, šolmoštra. Ob prizadevanjih za kvalitetnejšo cerkveno glasbo so učitelji-organisti pri bogoslužju uvajali več petja, inštrumentalna glasba, ki so jo izvajali instrumentalisti in godci, pa se jim za cerkev ni zdela primerna. S tem so se iz cerkva umikale tudi posebne glasbene predstave, ki so jih uprizarjali ob velikih praznikih, predvsem na sveti večer in za veliko noč, ta ustvarjalnost pa se je

ohranjala v ljudskem izročilu, v božičnem času kot kolednice. Šola je prinašala tudi nove pesmi, ki so sčasoma zaznamovale ljudsko izročilo.

V primerjavi s temi odzivi je bilo uvajanje sprememb, ki so izboljševale položaj kmetov, v pesemski ustvarjalnosti v ozadju: ukrepi za pospeševanje gospodarstva v drugi polovici 18. stoletja, usmerjeni v opuščanje prahe, uvajanje novih kultur, delitev skupnih pašnikov, ponekod pa tudi opuščanje setve lanu, so neposredno spreminjali življenjske prakse, vključno s spreminjanjem prehrane, na pesemsko ustvarjalnost pa so imeli samo posredni vpliv. Prav tako ni bilo neposrednega pesemskega odziva na nevoljniški patent, ki je prinesel izboljšanje osebnega položaja kmetov. Reformni ukrepi so kmetom omogočali več osebne svobode, kar jim je omogočalo gospodarski vzpon, dvig materialne ravni pa je odseval v prvih spremembah v podeželskem stavbarstvu: v novih domačijah so ga zaznamovali prvi pojavi kmečkega baroka, številni kmečki domovi pa so dobili nov dodatni prostor, kamro. Prve spremembe so se pojavile tudi v oblačilni podobi, vendar se je razpoznavnost oblačilnih tipov z bolj ali manj izraženimi regionalnimi različicami ohranjala. V razvitejšem okolju Kranjske se je ob povsem prevladujoči peči začela pojavljati avba, spremembe oblačenja pa so odsevale tudi nekatere pesmi.

Posledice vladnih reform in pospeševanja gospodarstva je bilo čutiti tudi v poklicnem in socialnem razlikovanju, gospodarske, upravnopolitične in cerkvenoupravne reforme pa so začele ustvarjati nove identifikacije. Pomen sosesk je ostajal večinoma le še v nekaterih šegah, kar je ohranjalo tudi sorodnosti pevskih praks, prav tako so bile ob najpomembnejših cerkvenih praznikih ponekod še razpoznavne vezi starih farnih središč.

Boljši gospodarski in družbeni položaja kmetov, ki je soustvarjal nove identifikacije, je začel spreminjati razmerje med mesti in podeželjem, to pa je v nekaterih okoljih odsevalo v zabavljicah. Širše znan je bil primer kamniške zabavljice, v kateri so v dvo-

jezičnem refrenu izražene tudi sledi konfliktov med naborniki in mestno oblastjo. Zabavljice so izražale tudi spremembe identifikacij vasi, saj so izražale norčevanje iz drugačnosti. Ustvarjalnost zabavljic se je naslonila na izročilo štirivrstičnic, povezanih s plesom štajeriš.

Konec 18. stoletja so zaznamovali tudi ukinjanje samostanov, romarskih središč in odmev na francosko revolucijo. Pesemsko obveščanje o revoluciji in obglavljenju francoskega kralja je izražalo najostrejšo obsodbo, pesemski odmev na ukinjanje samostanov pa je izrazil prizadetost ob ukrepih cesarja Jožefa II. To nasprotovanje je čutiti tudi iz odziva na ukinjanje domačih romarskih poti.

Vladne reforme so torej med Slovenci večinoma spodbudile nove pesemske odzive, pesemska ustvarjalnost pa ni prestregla posega v tisto izročilo, ki se je navezovalo na romanja Slovencev v Porenje, v Aachen in Köln. To izročilo je imelo za Slovence v preteklosti izjemen pomen. Kot kaže romarska knjižica *Alt-Wenthen oder Ungern Ordnungs Büchlein*, namenjena sprejemu slovenskih romarjev, so imeli Slovenci, v tem okolju imenovani Ogri, namreč na tej romarski poti poseben položaj. Ta se je med drugim povezoval tudi s slovenskim oltarjem v Aachnu in hospicom Ipperwald v Kölnu, prepoznavnost pa so ustvarjali tudi slovenske pesmi, slovenski plesi in slovenske kmečke poroke: romarji so 18. maja v Köln vselej vstopili ob petju slovenske pesmi, med bivanjem v Kölnu so dva- do trikrat na teden ob navzočnosti oseb tamkajšnjega višjega stanu plesali »na slovenski način«, slovenske kmečke poroke pa so privabljale tudi visoko plemstvo. V ta namen so imeli s seboj godce; med njimi je bil tudi zadnji tolmač, romarski vojvoda, Vid Fišer iz Guštajna, ki je igral na hurdi-gurdi, simfonij.

Leta 1775 je dunajska dvorna pisarna romanja v Porenje ukinila, povod za ukinitev pa je bila prošnja romarskega vojvode Vida Fišerja za izplačilo zaostalih plačil. S tem je bil habsburški dvor opozorjen na romanja, ki jim ni bil naklonjen, ukinitev pa je ustrezala tudi kölnskim mestnim oblastem.

Prepoved romanj v Porenje je povzročila izgubo in pozabo raznih pravic slovenskih romarjev v tem okolju, sodobne reinterpretacije etnonima Ogri, ki ne upoštevajo izročila Slovencev, in izgubo sledi za pesemskim, glasbenim in plesnim izročilom, povezanim z romanji Slovencev v *Kelmorajn*, oziroma pozabo njihovih pomenov.

Ukinitev slovenskega pesemskega, glasbenega in plesnega romarskega izročila, povezana z romanji v Porenje, je časovno sovpadla s pripravo prve zbirke slovenskega ljudskega pesemskega izročila, ki jo je leta 1775 ali 1776 pripravil pater Dizma Zakotnik. Zbirka je vsebovala pet »prastarih slovenskih pesmi«, med katerimi je bila tudi pesem o kralju Matjažu. Časovno sovpadanje teh dveh mejnikov je bilo sicer naključno, vendar nakazuje usodnost ukinitve teh romanj, preden se je pojavilo zanimanje za njihovo izjemno pesemsko tradicijo. Sled tega izročila je mogoče prepoznati v eni od različic pesmi o kralju Matjažu, v pesmi *Godec pred peklom*, v kateri kot godec lahko nastopa kralj David ali pa kralj Matjaž. »Ena sila douga peisem od psalmista Davida«, ki jo je Ahacij Stržinar navedel kot primer versko neustrezne pesemske ustvarjalnosti, predstavlja stičišče z izročilom, omenjenim v romarski knjižici kot »spoštljiv raj po prastarem hvale vrednem običaju in krepostni navadi, po zgledu kralja Davida«.

Ukinitev romanj v Porenje je hkrati pomenila prekinitev romarskih in drugih tradicijskih povezav z Zahodom in preusmeritev v slovanski svet. To je odsevalo tudi v interpretacijah lika kralja Matjaža, ki so v 19. stoletju v iskanju bližin z južnoslovanskimi narodi povsem obšle pomen izročila o kralju Davidu, izraženega v pesmi o godcu pred peklom.

STROKOVNA EKSKURZIJA V SLOVENSKE GORICE IN PRLEKIJO

SOBOTA, 9. SEPTEMBER 2023

Pozno poletje nam je postreglo s sončnim in toplim vremenom, zato smo se člani društva odpravili v kraje kvalitetne poznogotske arhitekture in čudovitih baročnih oltarjev. Tokrat smo se na pot odpravili z avtobusom, saj nas se je zbralo kar 31. Ekskurzijo je vodil dr. Ferdo Šerbelj, ki so ga mestoma dopolnili še prof. dr. Matej Klemenčič, prof. dr. Polona Vidmar, prof. dr. Andrej Hozjan, prof. dr. Metoda Kemperl, dr. Simona Kostanjšek Brglez in Jure Donša. Marsikaj zanimivega so dodali tudi skrbniki in župniki obiskanih objektov oziroma cerkva.

Okrog 9.00 smo pripeli na grad Hrastovec, kjer nas je sprejela Tadeja Bohak, strokovna vodja socialno varstvenega doma, ki je še danes v grajskem poslopju. Ogromen grad z markantno pozicijo je bil v baročnem času večkrat prezidan in opremljen (med drugim je bil tu na delu graški arhitekt Jožef Hueber) in se ponaša z bogato freskirano in štukirano glavno dvorano, slavnostnim stopniščem in kapelo. Naslednja postaja je bila župnijska cerkev v Spodnji Voličini. Poznogotska cerkev je po sredini 18. stoletja dobila baročno kapelo, zakristijo (pripisani najpomembnejšemu baročnemu mariborskemu arhitektu Jožefu Hofferju) in pevski kor, notranjščino pa je po naročilu grofov Herbersteinov s Hrastovca z novimi oltarji opremil Jožef Holzinger. Ta zelo dejavni mariborski kipar je tudi avtor oltarjev v župnijski cerkvi v Lenartu, središču Slovenskih goric. Tudi ta, sicer poznogotska cerkev ima baročne kapele in zvonik, opremo pa so plačali grofje Herbersteini. Prav posebno lego in tudi stavbo ima cerkev sv. Treh kraljev nad Benediktom. Stavba je bila že tretja v vrsti naših ogledov, ki pripada skupini t. i. slovenjegoriške gotike. Poleg zanimive arhitekture sta posebni dragocenosti poznorenesančna krilna oltarja. Na drugi obiskani višinski točki pa smo si ogledali romarsko cerkev sv. Trojice, ki stoji nad Gradiškim

jezerom. Baročna dvoranska cerkev z notranjimi stenskimi slopi in emporami nad njimi je bila na mestu prejšnje manjše zgrajena na začetku 18. stoletja pod vplivom graškega arhitekta Johanna Stengga, ponaša pa se tudi z loretsko kapelo, ki jo je v zahvalo zaradi odvrnitve turške nevarnosti leta 1692 dala zgraditi Marija grofica Trauttmansdorff, rojena grofica Khisl. V Cezanjevcih smo si ogledali eno od votivnih cerkva, ki so jih postavljali v čast kužnim zavetnikom sv. Roku in sv. Sebastijanu, saj je tam kuga v 17. stoletju kosila večkrat. Tomaž Ignac baron Mauerburg, lastnik lokalnih gospostev, je dal sezidati cerkev (graški zidarski mojster Hans Pozzo), bil pa je tudi posrednik pri naročilu slike glavnega oltarja iz leta 1682, ki je delo slovitega graškega slikarja Adama Weissenkirchnerja. V osnovi gotska je tudi župnijska cerkev v Ljutomeru, ki je bila zadnja postaja naše ekskurzije. Prezbiterij vsebuje zanimive figuralne konzole, ohranjen pa je tudi srednjeveški zvonik s »Šackamro«, kjer so tržani shranjevali denar, dragocenosti in pomembne listine. Zgodnjebaročno triladijsko ladjo je Jakob Schmerleib, lipniški zidarski mojster sezidal leta 1689. Baročna oprema je v glavnem nastala po izropanju cerkve s strani krucev.

Polni vtisov smo dan zaključili v gostišču Taverna.

Metoda Kemperl

Udeleženci ekskurzije pred cerkvijo v Sv. Trojici v Slovenskih goricah.

KNJIŽNE NOVOSTI

Lovro in Breda Šturm (ur.): *Koroške družine v 18. stoletju*. Iz izvirnih listinskih zapisov transkribiral Tone Krampač. Celje: Društvo Mohorjeva družba, Celjska Mohorjeva družba, Inštitut Karantanija, Založba Slovenska matica, 2022, 226 strani.

V preteklem letu je izšla za raziskovalce slovenskega prostora v 18. stoletju še kako uporabna objava virov, peta knjiga v seriji monografskih objav terezijanskega popisa prebivalstva ali t. i. ljudskega štetja iz leta 1754. Gre za prvi državni popis prebivalstva v avstrijskem delu habsburške monarhije, katerega glavni namen je bil ugotoviti število in starostno strukturo podanikov države kot osnovo za davčne in socialne reforme. Izvedbo štetja je država naložila Cerkvi, pri čemer so najnižjo raven popisovanja predstavljale posamezne župnije s pripadajočimi vikariati. Prvo sistematično štetje prebivalstva je za slovenski prostor tem pomembnejše, ker se je skoraj v celoti ohranil pramaterial za takratno ozemeljsko razdrobljeno ljubljansko škofijo, ki je imela župnije v treh deželah, Kranjski, Štajerski in Koroški, danes na ozemlju treh držav, Slovenije, Avstrije in Italije. Kolikor je znano, tovrstno gradivo ni ohranjeno za nobeno drugo škofijo, ampak so v najboljšem primeru na voljo le sumariji štetja. Popisni seznami župnij ljubljanske škofije, shranjeni v Nadškofijskem arhivu Ljubljana v fondu Kapiteljski arhiv Ljubljana, so kljub temu pritegnili pozornost raziskovalcev preteklosti razmeroma pozno, šele od srede preteklega stoletja dalje, sistematično objavljanje gradiva pa se je začelo leta 2016 na pobudo nezgodovinarjev, ki so prevzeli tudi njeno udejanjanje. Prve štiri knjige so pokrile vse župnije ljubljanske škofije na Kranjskem razen župnije Bela Peč, ki je danes v Italiji in katere gradivo bi sicer sodilo v prvo knjigo, posvečeno Gorenjski.

Ob izidu pete knjige z naslovom *Koroške družine v 18. stoletju* je bil začetnik projekta pravnik prof. dr. Lovro Šturm že pokojni, a je zanjo še prispeval spremno besedo, v kateri je podal kratek historiat dosedanjega objavljanja gradiva popisa. Kot je zapisal, v strokovnih krogih že dolgo prevladuje spoznanje o nujnosti verodostojne transkripcije izvirnih popisnih pol, da bi to dragoceno kulturnozgodovinsko pričevanje o naših prednikih postalo dostopno širši zainteresirani javnosti. Izvirno gradivo v nemščini, gotici in prepleteno z latinskim izrazjem je namreč za uporabnike težko razumljivo, rokopisi pa v velikem številu primerov tudi slabo berljivi. Tako kot pri vseh štirih predhodnih objavah se je zamudne in zahtevne transkripcije lotil teolog mag. Tone Krampač, arhivist v Nadškofijskem arhivu Ljubljana, poglobljeno uvodno razpravo pa je tudi tokrat, kakor za vse dosedanje knjige razen ene, napisal zgodovinar dr. Stane Granda.

Peta knjiga vključuje popise prebivalcev petih predjožefinskih župnij obmejnega koroško-štajerskega prostora, od katerih je na koroških zgodovinskih tleh dejansko ležala samo ena, župnija Črna na Koroškem. Ostale štiri, vse v Mislinjski dolini – Slovenj Gradec, Razbor pri Slovenj Gradcu, Stari trg pri Slovenj Gradcu in Šentilj pod Turjakom – so do razpada monarhije spadale k Štajerski, a ta prostor v novejšem času iz različnih razlogov vse bolj prištevamo h Koroški (ne nazadnje so danes vse vključene v Koroško regijo). Od tod očitno odločitev izdajateljev, da popisno gradivo za slovenski del Koroške in Mislinjsko dolino izide v skupni knjigi, pri čemer v njej zaman iščemo pojasnilo, kaj je v naslovu mišljeno s pridevnikom koroški. Slednji je lahko zato za uporabnika zavajajoč.

Tudi ta knjiga je zasnovana enako kot njene štiri predhodnice, vendar daje nekoliko drugačen vizualni vtis. Ker so se župniki obravnavanih petih župnij zelo dosledno držali predpisane tabelarične oblike popisovanja, je objava na pogled preglednejša. Osebe so znotraj posameznih družin razdeljene na moški in ženski del, njihova starost pa vpisana v enega od treh stolpcev, namenjenih

trem starostnim skupinam: do 7 let (negodni otroci), od 7 do 12 let (sposobni za krščanski nauk) in starejši od 12 let (starejši obhajanci). V rubriki *Condition* je vpisana poklicna oziroma stanovska pripadnost, praviloma sicer le za družinske poglavarje in njihove žene. Druge poklice in sorodstvena razmerja ter redke fizične oznake, npr. slep, gluh ipd., najdemo pri imenu posamezne osebe. Družine – v takratnem širokem pomenu besede, vključno z nesorodniki (zaposlenimi, gostači) – so razvrščene po posameznih soseskah oz. ožjih teritorialnih enotah ali glede na pripadnost zemljiškemu gospostvu, kar je eden obveznih podatkov popisa.

Zelo raznoliko socialno strukturo prebivalstva ponuja popis za mestno župnijo (vikariat) Slovenj Gradec, pri župniji Črna pa bomo, denimo, naleteli na vrsto oseb, zaposlenih v rudarstvu in metalurgiji. Za muzikologe so v objavi uporabni podatki o osebah, ki so se ukvarjale z glasbo (organist, *musicus*), za umetnostne zgodovinarje o tistih, ki so ustvarjali na področju kiparstva in slikarstva – med temi srečamo znanega slovenjegraškega slikarja in pozlatarja Janeza Andreja Straussa, za imenoslovje pa bogat nabor osebnih imen in priimkov. Zelo koristen pripomoček za vse uporabnike je priročni slovarček najpogostejših latinskih in nemških izrazov, ki bi sicer zahteval še nekaj premisleka in prečiščenja.

Knjiga *Koroške družine v 18. stoletju* dejansko še zdaleč ne zajema vsega koroškega prostora, ki je sredi 18. stoletja spadal v ljubljansko škofijo. V slednji je bilo tedaj poleg Črne še osem župnij, po prvi svetovni vojni pripadlih Avstriji. Njihove popisne pole ljudskega štetja iz leta 1754 še čakajo na objavo, tako kot gradivo belopeške župnije na koroško-kranjski meji in popisne pole 23 župnij slovenske Štajerske. Upati in želeti je, da se bo projekt nadaljeval in v doglednem času zaključil, s čimer bomo dobili zaokroženo neizčrpno bazo podatkov za številne raziskave.

Boris Golec

Jure Volčjak: *Vizitacijski zapisniki kranjskih arhidiakonatov goriške nadškofije 1761–1771*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2023 (Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karla Mihaela grofa Attemsa 1752–1774; zv. 6), 976 strani.

S šestim zvezkom se je v letu 2023 sklenil eden zahtevnejših projektov objav virov za slovensko zgodovino – edicija vizitacijskih zapisnikov prvega goriškega nadškofa Karla Mihaela Attemsa iz tretje četrtine 18. stoletja. Posamezni zvezki so dobra tri desetletja v presledkih izhajali pri štirih izdajateljih v Ljubljani, na Dunaju, v Gorici in nazadnje spet v Ljubljani. Začetni tempo izhajanja se je upočasnil v drugi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja in se ustavil leta 2000. Prvi zvezek, vizitacije savinjskega arhidiakonata, je za objavo pripravil mariborski škofijski arhivar Anton Ožinger (1991), vizitacije koroških župnij njegov celovški kolega Peter Tropper (1993), Franc Kralj in Luigi Tavano pa dve izdaji vizitacij za primorski prostor – za goriški, tolminski in devinski arhidiakonat (1994 in 2000). Več kot dve desetletji je nato ostajal neobdelan samo še večji del Kranjske, tisto njeno ozemlje, ki ni spadalo v ljubljansko škofijo. Nadaljevanja zahtevnega projekta se je končno lotil Jure Volčjak, zgodovinar in arhivist v Arhivu Republike Slovenije. Pod okriljem osrednje slovenske arhivske ustanove so v letu 2022 najprej izšli Attemsovi zapisniki za Kranjsko iz let 1752–1757 in samo leto pozneje še zadnji, šesti zvezek, ki pokriva desetletje 1761–1771.

Attemsove vizitacije ne nudijo samo podrobnega vpogleda v delovanje Cerkve, ampak tudi v stanje duha in življenjske razmere po ukinitvi Oglejskega patriarhata (1751), ki ga je na večini slovenskega ozemlja zamenjala novoustanovljena nadškofija s sedežem v Gorici. Po dolgotrajnem obdobju neurejenega cerkvenoupravnega položaja in pastoralnih razmer je nekdanje oglejske župnije lahko zopet osebno obiskoval njihov krajevni škof, kar je prvi goriški

nadškof Karel Mihael grof Attems (1752–1774) počel redno, z vso resnostjo in skrbnostjo. Zadnja leta se mu je kot vizitator pridružil leta 1769 imenovani pomožni škof Rudolf Jožef grof Edling, Attemsov naslednik na nadškofovski stolici.

V šesti knjigi je objavljenih pet vizitacij, vse v latinščini, ki so se zvrstile v letih 1761, 1763, 1767 in 1771 (v tem letu dve). Vključuje tudi transkripcijo krajših besedil iz dveh vizitacijskih zapisnikov (1762 in 1770), katerih vsebina je večinoma nadškofov opis poti, ko se je prek kranjskega ozemlja vračal v Gorico. Vizitator je ob obisku posamezne župnije podrobno pregledal stanje župnijske cerkve in pokopališča ter po možnosti tudi podružničnih cerkva, opravil pogovore z duhovniki, cerkvenimi ključarji, predstavniki sosesk in lokalnih oblasti, miril nesoglasja, birmal, podeljeval spreglede (dispenze), kleriške redove in različne privilegije, posvetil ali blagoslovil je kar nekaj cerkva, oltarjev, zvonov in temeljnih kamnov. Nadškof Attems je na svojih vizitacijskih poteh skušal že sproti odpravljati ugotovljene napake, a je bil pri tem mnogokrat neuspešen, saj se moralno in versko stanje, še posebej kar zadeva navadne vernike, ni bistveno izboljšalo. Pastoralno in organizacijsko delo nadškofa in duhovnikov teritorialno obsežne goriške nadškofije naj bi utrdila sinoda, ki jo je Attems sklical leta 1768, a predvsem zaradi posegov Dunaja v vsebino sinodalnih odlokov ni mogla doseči vseh zadanih ciljev. Sicer pa so obravnavano desetletje zaznamovali še nadškofove zdravstvene težave in neuspela prizadevanja Marije Terezije za združitev ljubljanske škofije z goriško nadškofijo, čemur niso bili naklonjeni ne razmere ne nadškof Attems sam. Neuresničena je ostala tudi Attemsova želja, da bi ljubljanska škofija postala eden od sufraganov goriške metropolije.

Zadnji zvezek vizitacijski zapisnikov tako kot predhodni prinaša celo vrsto dragocenih podatkov, do katerih bo strokovna in laična javnost poslej dostopala neprimerno laže in hitreje. Jure Volčjak v spremni študiji natančneje predstavi ustanavljanje novih dušnopastirskih sedežev, s čimer je postalo lažje pastoralno delo v

ozemeljsko (pre)obsežnih predjožefinskih župnijah, prikazuje delo duhovnikov, ki so v tem času vse bolj postajali tudi državni uradniki, in na izbranih primerih ponazori življenje duhovščine in vernikov.

Boris Golec

BIBLIOGRAFIJA O 18. STOLETJU NA SLOVENSKEM (2013–2023)

LITERARNA ZGODOVINA

(zbrala Nina Ditmajer)

ČLANKI

ŽEJN, Andrejka. Legenda o sveti Genovefi Martina Cochemskega v slovenščini. Stik slovenske rokopisne in knjižne kulture? *Jezik in slovstvo*. 2023, letn. 68, št. 2, str. 93–109.

VIDMAR, Luka. Knjižnice na Slovenskem v zgodnjem novem veku. *Jezik in slovstvo*. 2022, letn. 67, št. 1/2, str. 253–281.

VIDMAR, Luka. Secularization of book censorship under Maria Theresa. Between catholic tradition and moderate Enlightenment. *Slavica Tergestina*. 2021, vol. 26, 1, str. 144–170.

OGRIN, Matija. Troje stoletij škofjeloške pasijonske procesije. *Pasijonski doneski ...* 2021, [št.] 16, str. 31–41.

OGRIN, Matija. Kapucin Viktorin Kranjski in duhovni boj umirajočih. *Pasijonski doneski ...* 2021, [št.] 16, str. 115–127.

OGRIN, Matija. Slovenian manuscripts of the Late Baroque. Literary tradition defying Enlightenment censorship. *Slavica Tergestina*. 2021, vol. 26, 1, str. 196–220.

BJELČEVIČ, Aleksander. Slovenski verz od srednjega veka do Prešerna. *Jezik in slovstvo*. 2020, letn. 65, št. 3/4, str. 55–84, 354.

DOVIĆ, Marijan. Krajnskeh modric prebujenje. Začetki slovenske posvetne poezije. *Jezik in slovstvo*. 2020, letn. 65, št. 3/4, str. 85–114, 354.

VIDMAR, Luka. Od prevajanja Molièra in Metastasia do uprizarjanja Micke in Matička. Dolgo porajanje slovenske posvetne dramatike in gledališča. *Jezik in slovstvo*. 2020, letn. 65, št. 3/4, str. 183–200, 356.

OGRIN, Matija. Asketična ali meditativna proza slovenskega baroka. *Jezik in slovstvo*. 2020, letn. 65, št. 3/4, str. 115–135, 354.

DITMAJER, Nina. Starozavezne predpodobe Marije in podobe Judov v slovenskih nabožnih pesmaricah v različnih obdobjih Katoliške cerkve. *Edinost in dialog*. Revija za ekumensko teologijo in medreligijski dialog. 2020, letn. 75, št. 2, str. 289–309.

DITMAJER, Nina. Slovenska nabožna pesem od Trubarja do Pohlina (1550–1799). *Jezik in slovstvo*. 2020, letn. 65, št. 3/4, str. 37–54, 353.

OGRIN, Matija. Confraternities in the Slovenian lands and their significance for Baroque Slovenian literature. *Acta historiae artis Slovenica*. 2018, 23, [št.] 2, str. 233–243, 287.

OGRIN, Matija. Poljanski rokopis, velika priča slovenskega pasijonskega izročila. *Pasijonski doneski* ... 2018, [št.] 13, str. 107–116.

OGRIN, Matija. Slovenska pridiga baročne dobe in redovne province. Med retoričnim izročilom in redovniško karizmo. *Arhivi. Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije*. 2017, letn. 40, št. 2, str. 217–232.

OGRIN, Matija. O vlogi rokopisov v dolgem prehodu iz rokopisne v tiskano knjigo v slovenski književnosti. *Primerjalna književnost*. 2017, letn. 40, št. 1, str. 43–58.

ŽEJN, Andrejka. Medbesedilnost in retoričnost baročne asketično-meditativne proze Poljanskega rokopisa. *Primerjalna književnost*. 2017, letn. 40, št. 1, str. 175–193.

ŽEJN, Andrejka. Jezik Poljanskega rokopisa. Jezik rokopisa na prehodu iz 18. v 19. stoletje. *Slavistična revija. Časopis za jezikoslovje in literarne vede*. 2016, letn. 64, št. 4, str. 407–425.

OGRIN, Matija. Bratovščinske iskre. Duhovna besedila baročnih bratovščin na Slovenskem. *Acta historiae artis Slovenica*. 2016, 21, [št.] 2, str. 55–88, 205.

BOŠNJAK, Blanka. Slovstvena in pridigarska ustvarjalnost Leopolda Volkmerja. *Časopis za zgodovino in narodopisje*. 2015, letn. 86 = n. v. 51, zv. 1, str. 129–147.

VIDMAR, Luka. Knjižnica Žige Zoisa kot žarišče slovenskega kulturnega nacionalizma. *Knjižnica. Revija za področje bibliotekarstva in informacijske znanosti*. 2015, 59, [št.] 3, str. 33–46.

OGRIN, Matija. Pridiga p. Ferdinanda Ljubljanskega Na veliki petek 1722 v Škofji Loki. *Pasijonski doneski* ... 2014, [št.] 9, str. 94–108.

OGRIN, Matija, JAVORŠEK, Jan Jona, ERJAVEC, Tomaž. A register of early modern Slovenian manuscripts. *Journal of the Text Encoding Initiative*. March 2013, issue 4, str. 1–13.

POGLAVJA

DEŽELAK TROJAR, Monika. Linhartovo soočanje s cenzuro na dramskem in zgodovinopisnem področju. V: DOVIĆ, Marijan (ur.). *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju*. Ljubljana: Založba ZRC, 2023. Str. 33–62.

DOVIĆ, Marijan. Začetki prevajanja posvetne poezije v slovenščino. Pesniki – prevajalci od Deva do Jarnika. V: KOCIJANČIČ-POKORN, Nike (ur.), GROŠELJ, Robert (ur.), MIKOLIČ JUŽNIČ, Tamara (ur.). *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda I. Pregled zgodovinskega razvoja*. Ljubljana: Založba Univerze: Cankarjeva založba, 2023. Str. 187–202.

VIDMAR, Luka. Kos o Zoisu. V: SMOLEJ, Tone (ur.). *Janko Kos in slovenska primerjalna književnost*. Ljubljana: Založba Univerze, 2023. Str. 57–66.

VIDMAR, Luka. Zwischen privater und öffentlicher Sphäre. Gesellschaften in Laibach im langen 18. Jahrhundert. V: BEER, Mathias (ur.), TISCHLER-HOFER, Ulrike (ur.), HEPPNER, Harald (ur.). *Stadt im Wandel. Der Donau-Karpatenraum im langen 18. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: P. Lang, 2023. Str. 153–175.

VIDMAR, Luka. Prevajanje posvetne dramatike v razsvetljenstvu. V: KOCIJANČIČ-POKORN, Nike (ur.), GROŠELJ, Robert (ur.), MIKOLIČ JUŽNIČ, Tamara (ur.). *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda I. Pregled zgodovinskega razvoja*. Ljubljana: Založba Univerze: Cankarjeva založba, 2023. Str. 171–186.

OGRIN, Matija. Rokopisne objave prepovedanih besedil. Primer slovenskih rokopisov o Antikristu. V: DOVIĆ, Marijan (ur.). *Slovenski literati in cesarska cenzura v dolgem 19. stoletju*. 1. izd. Ljubljana: Založba ZRC, 2023. Str. 81–102.

OGRIN, Matija. Slovenski prevodi v času baroka. V: KOCIJANČIČ-POKORN, Nike (ur.), GROŠELJ, Robert (ur.), MIKOLIČ JUŽNIČ, Tamara (ur.). *Zgodovina slovenskega literarnega prevoda I. Pregled zgodovinskega razvoja.* Ljubljana: Založba Univerze: Cankarjeva založba, 2023. Str. 147–169.

ŽEJN, Andrejka. Rokopisne svetniške legende iz 18. stoletja v koroškem narečju. V: BOŠNJAK, Blanka (ur.). *Hagiografija v luči sodobnih raziskav*. [Elektronski vir]. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba, 2023. 13–28.

VIDMAR, Luka. Usoda izvodov Bohoričeve slovnice do začetka 19. stoletja. V: JESENŠEK, Marko (ur.). *Novi pogledi na Adama Bohoriča*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2022. Str. 242–275.

DITMAJER, Nina. Pesniški žanri v slovenskih protestantskih pesmaricah in njihova recepcija v katoliških pesmaricah. V: JESENŠEK, Marko (ur.). *Novi pogledi na Adama Bohoriča*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2022. Str. 394–417.

DITMAJER, Nina. Prepovedane knjige v samostanskih knjižnicah na Štajerskem v zgodnjem novem veku. V: VIDMAR, Luka (ur.). *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020. Str. 11–36.

OGRIN, Matija. Poznobaročni slovenski rokopisi – literarna tradicija v spoprijemu z razsvetljensko cenzuro. V: VIDMAR, Luka (ur.). *Cenzura na Slovenskem od protireformacije do predmarčne dobe*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020. Str. 119–150.

DOVIĆ, Marijan. »Pervi slovenski pesnik« in slovenski pesniški kulti. V: LEGAN RAVNIKAR, Andreja (ur.), OREL, Irena (ur.), JELOVŠEK, Alenka (ur.). *Oživljeni Vodnik. Razprave o Valentinu*

Vodniku. Ljubljana: Založba ZRC, 2019. Str. 207–223, 236–237, 252.

VIDMAR, Luka. Vodnik kot pridigar. V: LEGAN RAVNIKAR, Andreja (ur.), OREL, Irena (ur.), JELOVŠEK, Alenka (ur.). *Oživljeni Vodnik. Razprave o Valentinu Vodniku*. Ljubljana: Založba ZRC, 2019. Str. 135–154, 233, 248–249.

OGRIN, Matija. Rokopis kot preoddaja slovenske tiskane knjige. Primer Črnovrškega rokopisa. V: PERENIČ, Urška (ur.), BJELČEVIČ, Aleksander (ur.). *Starejši mediji slovenske književnosti. Rokopisi in tiski*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018. Str. 15–24.

VIDMAR, Luka. Odmevi božjih poti, češčenj in podob svetnikov na Gorenjskem v Paglovčevi pesmarici Cantilenae variae. V: BJELČEVIČ, Aleksander (ur.), OGRIN, Matija (ur.), PERENIČ, Urška (ur.). *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017. Str. 23–31.

ŽEJN, Andrejka, ERJAVEC, Tomaž, OGRIN, Matija. Poljanski rokopis. Baročno besedilno izročilo o Jezusovem življenju v elektronski izdaji. V: BJELČEVIČ, Aleksander (ur.), OGRIN, Matija (ur.), PERENIČ, Urška (ur.). *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017. Str. 111–118.

DITMAJER, Nina. Romarske pesmi v Foglarjevi pesmarici (1757–1762). V: BJELČEVIČ, Aleksander (ur.), OGRIN, Matija (ur.), PERENIČ, Urška (ur.). *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017. Str. 75–82.

OGRIN, Matija. Slovenski rokopisi o štirih poslednjih stvareh človeka in baročno eshatološko izročilo. V: BJELČEVIČ, Aleksander (ur.), OGRIN, Matija (ur.), PERENIČ, Urška (ur.). *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017. Str. 33–41.

ŽEJN, Andrejka, ERJAVEC, Tomaž, OGRIN, Matija. Poljanski rokopis. Baročno besedilno izročilo o Jezusovem življenju v elektronski izdaji. V: BJELČEVIČ, Aleksander (ur.), OGRIN, Matija (ur.), PERENIČ, Urška (ur.). *Rokopisi slovenskega slovstva od srednjega veka do moderne*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017. Str. 111–118.

OGRIN, Matija. Manuscripts of Slovenian peasant writers and readers. Genres, subjects, reception. V: EDLUND, Ann-Catrine (ur.), ASHPLANT, T. G. (ur.), KUISMIN, Anna (ur.). Reading and writing from below. Exploring the margins of modernity. Umeå: Umeå University: Royal Skyttean Society, 2016. Str. 133–148.

PRUNČ, Erich, OGRIN, Matija, ERJAVEC, Tomaž. Kapelski pasijon v elektronski znanstvenokritični izdaji. »Nov« rokopis, nove raziskovalne poti. V: KRŽIŠNIK, Erika (ur.), et al. *Toporišičeva obdobja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2016. Str. 395–402.

BOŠNJAK, Blanka. Leopold Volkmer in razvoj vzhodnoštajerske književnosti na prelomu 18. in 19. stoletja. V: JESENŠEK, Marko (ur.). *Leopold Volkmer. Prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2015. Str. 55–71.

OGRIN, Matija. »Ob štirih po pridigi v vikariatu«. Pridiga kot duhovni kontekst Škofjeloškega pasijona. V: PREINFALK, Miha

(ur.). *Leto 1713 in njegovi odmevi v slovenskem prostoru*. Ljubljana: Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2015.

DITMAJER, Nina. Retorične in jezikovne značilnosti rokopisnih pridig Leopolda Volkmerja. V: JESENŠEK, Marko (ur.). *Leopold Volkmer. Prvi posvetni pesnik na slovenskem Štajerskem*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2015. Str. 169–194.

BOŠNJAK, Blanka. Recepcija slovstvenega dela Leopolda Volkmerja. Pomen za vzhodnoštajersko književnost. V: ŽBOGAR, Alenka (ur.). *Recepcija slovenske književnosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2014. Str. 47–54.

VIDMAR, Luka. Pohlinov prevod Gellertovih Pisem. V: OREL, Irena (ur.). *Novi pogledi na filološko delo o. Marka Pohlina in njegov čas. Ob 80-letnici prof. dr. Martine Orožen in 85-letnici akad. prof. dr. Jožeta Toporišiča*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013. Str. 137–152.

OGRIN, Matija. Frančiškanski baročni pisatelji Anton Brešan, Evgen Lauer in Adavkt Nikel ter njihove rokopisne pridige. V: ŠKOFLJANEC, Jože (ur.), AMBROŽIČ, Matjaž. *S patri smo si bili dobri. Tri stoletja brežiških frančiškanov.* Krško: Zavod Neviodunum; Ljubljana: Brat Frančišek, 2013. Str. 225–255.

MONOGRAFIJE

AVSENIK NABERGOJ, Irena. *Izvori podobe Judov v starejšem slovenskem slovstvenem izročilu*. Ljubljana: Slovenska matica, 2023.

ŽEJN, Andrejka, VIDMAR, Luka (urednik). *Izhodišča slovenske pripovedne proze*. Dvestoletna tradicija slovenske pripovedne proze. Od sredine 17. do sredine 19. stoletja. Ljubljana: Založba ZRC, 2021. http://ispp.zrc-sazu.si.

STANONIK, Marija (avtor, zbiratelj), FIKFAK, Jurij (urednik). *Pesnjenje v vojaški suknji in proti njej (1515–1918). Monografija z antologijo vojaških pesmi*. Ljubljana: Založba ZRC, 2020.

SVOLJŠAK, Sonja, VIDMAR, Luka, KOCJAN, Urša (urednik, avtor dodatnega besedila). *Knjižnica barona Žige Zoisa. Središče razsvetljenske kulture na Slovenskem*. Ljubljana: Narodna in univerzitetna knjižnica, 2019.

VIDMAR, Luka, URBANC, Mimi (urednik). *A Slavic republic of letters. The correspondence between Jernej Kopitar and baron Žiga Zois*. Frankfurt am Main [etc.]: P. Lang, 2016.

OGRIN, Matija (avtor, fotograf), REZAR, Cvetka (urednik). *Slovensko slovstveno izročilo. Drobci slovenskega slovstva, izročeni v rokopisih*. Celje, Ljubljana: Celjska Mohorjeva družba: Društvo Mohorjeva družba, 2019.

KRITIČNE IZDAJE

Register rokopisov slovenskega slovstva. Ur. Matija Ogrin. Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana, 2011. https://rrss.manuscripta.zrc-sazu.si/

VIDMAR, Luka (avtor, urednik, prevajalec), et al. *Trubar, Hren, Valvasor, Dolničar. O slovstvu na Kranjskem*. Elektronska znanstvenokritična izdaja. Izd. 1.0. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC, 2013.

PRUNČ, Erich (avtor, urednik, prevajalec), OGRIN, Matija (avtor, urednik). *Kapelski pasijon. Komedija od Kristusoviga trplinja, katiro so nekidej na te veliki četrtek inu na te velikonočni pondelek v Kapli špilali*. Editio princeps. Znanstvenokritična izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; [Celje]: Celjska Mohorjeva družba, 2016.

Foglarjeva pesmarica. Editio princeps. Elektronska znanstvenokritična izdaja. Ur. Nina Ditmajer, Matija Ogrin in Tomaž Erjavec. Elektronske znanstvenokritične izdaje slovenskega slovstva, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Ljubljana, 2021. https://sidih.github.io/foglar/index.html